

Elektronički Elementi i Sklopovi

Sadržaj predavanja:

1. Bipolarni transistor (BJT)
2. Osnovno funkcioniranje bipolarnog tranzistora
3. Spoj zajedničke baze
4. Spoj zajedničkog emitera

Elektronički Elementi i Sklopovi

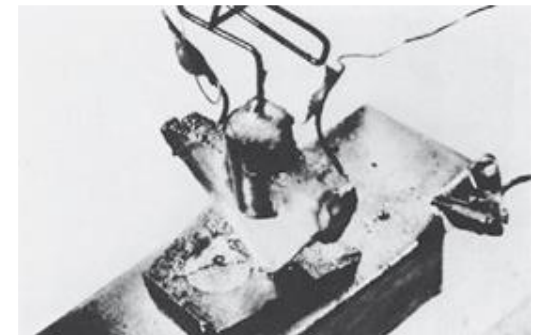
- Od 1904 – 1947 ubrzano se razvijaju vakumske cijevi
- Prva vakuumska cijev je razvijena 1904 (J.A. Fleming)
- Lee De Forest dodaje treći kontrolni element 1906 (eng. *control grid*) – nastaje trioda
- Razvoj radija i televizije je pokretač za razvoj vakuumskih cijevi
- Proizvodnja vakuumskih cijevi raste sa 1 milion (1922) na 100 miliona (1937) komada
- Prosinac 23, 1947 svijet elektronike je revolucionariziran otkrićem tranzistora
- Tranzistor su otkrili Dr. S. William Shockley, Walter H. Brattain i John Bardeen (Bell Telephone Laboratories, Prosinac 23, 1947)
- Princip funkcioniranja tranzistora je bio sličan triodi

Elektronički Elementi i Sklopovi

Prednosti tranzistora nad triodom (vakuumskom cijevi):

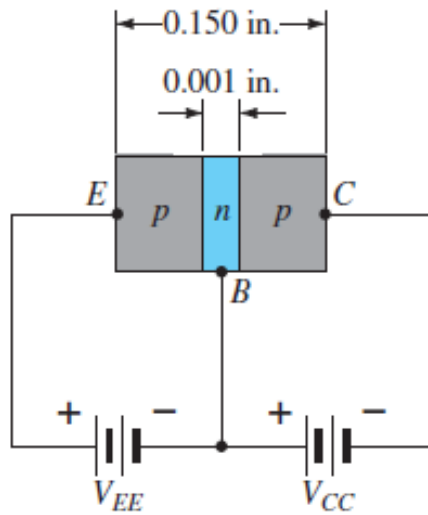
- Manjih je dimenzija i manje težine od triode
- Nisu potrebni elementi za zagrijavanje vakuumske cijevi niti ima gubitke na tim elementima
- Efikasniji su jer je manja disipacija snage nego na vakuumskim cijevima
- Nije mu potreban period zagrijavanja, funkcioniра odmah po uključenju
- Potrebni su mu manji radni naponi nego što trebaju vakuumskoj cijevi

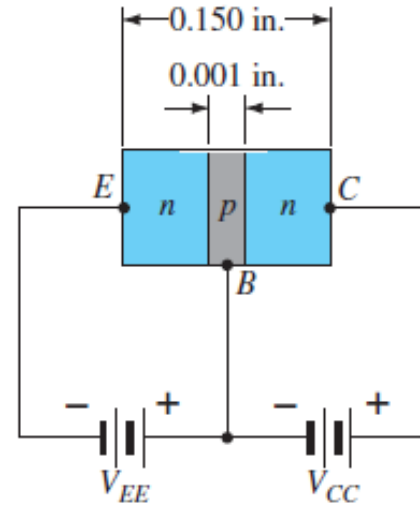
Prvi tranzistor (AT&T History Center)

Elektronički Elementi i Sklopovi

- Tranzistor se sastoji od 3 sloja poluvodiča
- NPN tranzistori se sastoje od 2 sloja N tipa i jednog sloja P tipa poluvodiča
- PNP tranzistori se sastoje od 2 sloja P tipa i jednog sloja N tipa poluvodiča

PNP tip tranzistora

NPN tip tranzistora

Elektronički Elementi i Sklopovi

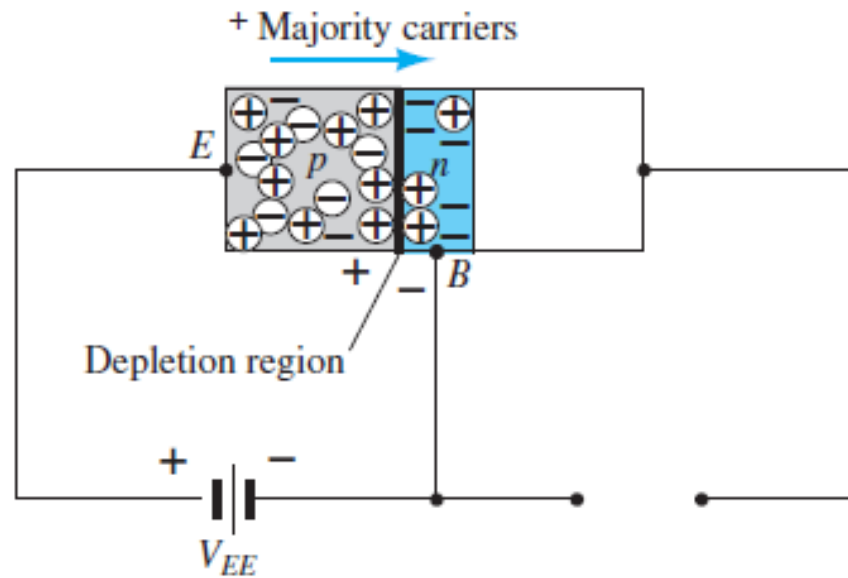

- Sloj emitera je visoko dopiran atomima odgovarajućih primjesa za razliku od ostala dva sloja (kolektor i baza)
- Vanjski slojevi tranzistora (emiter, kolektor) imaju puno veću fizičku širinu nego sloj koji se nalazi u sendviču (baza)
- Omjer ukupne širine tranzistora i širine baze je oko 150:1
- Dopiranje sloja u sendviču (baze) je niže nego što je za emiter i kolektor
- Niže dopiranje baze znači manji broj slobodnih nosioca u bazi
- Terminali tranzistora se označavaju velikim slovima E (emiter), B (baza) i C (kolektor)
- Bipolarni tranzistor se označava i kraticom BJT (eng. *bipolar junction transistor*)

Elektronički Elementi i Sklopovi

Propusno polarizirani NPN transistor (ako je $V_{CB} = 0$) je prikazan na slici:

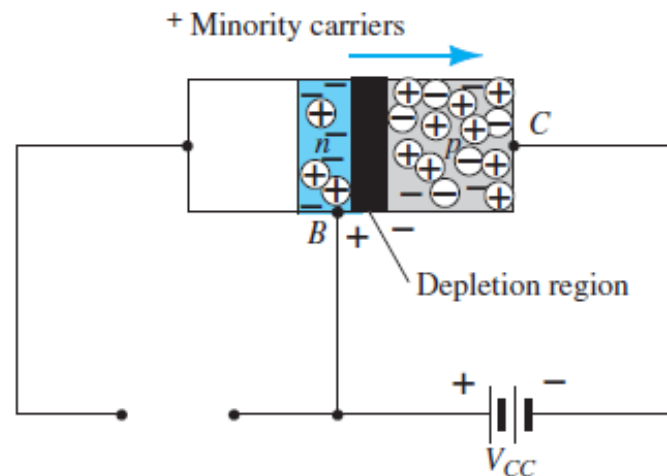
Operacija PNP tranzistora je identična ako elektrone zamijenimo šupljinama i šupljine elektronima.

Elektronički Elementi i Sklopovi

Funkcioniranje NPN tranzistora kad je $V_{CB} = 0$ (prethodna slika) je slično kao i kod propusno polarizirane diode.

Sličnost je i u tome što je kod ovako polariziranog tranzistora osiromašeno područje (područje baze) smanjene širine što rezultira izrazitim tokom većinskih nosioca iz P u N tip.

Ako uklonimo naponski izvor V_{EE} te postavimo $V_{CB} = V_{CC}$ dobije se situacija slično kao i kod nepropusno polarizirane diode:

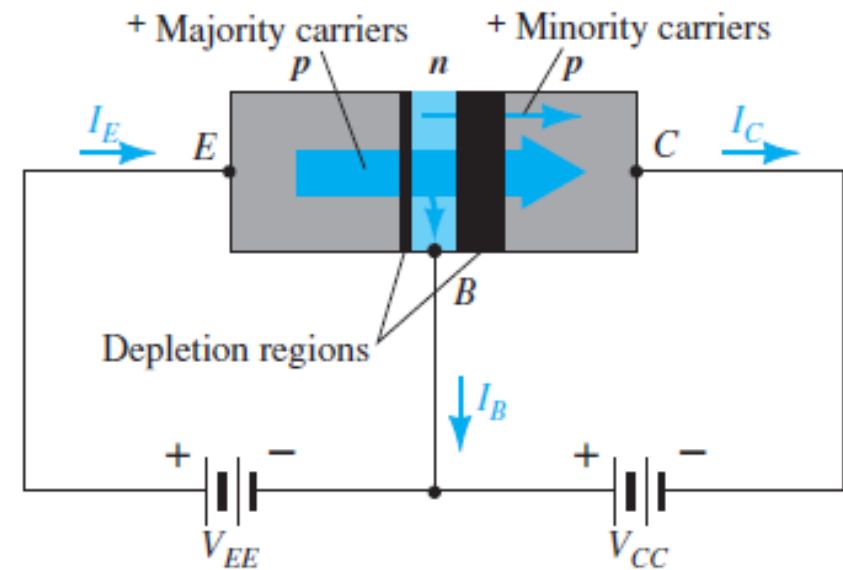

Elektronički Elementi i Sklopovi

Na slici su prisutna oba napona $V_{EB} = V_{EE}$ i $V_{BC} = V_{CC}$. Tok manjinskih i većinskih nosioca naboja je označen na slici. Također označena je i širina osiromašenih područja gdje se jasno vidi koji je od PN spojeva propusno polariziran (emiter-baza) i koji je nepropusno polariziran (baza-kolektor).

Iz fizikalne situacije, vidljivo je da veliki broj šupljina (većinski nosioci) difundira kroz PN spoj emiter-baza.

Pitanje je da li ovi većinski nosioci iz emitera doprinose struji I_B ili direktno prelaze u kolektor?

Elektronički Elementi i Sklopovi

Budući da je sloj baze u sendviču između dva materijala P tipa vrlo tanak te niske vodljivosti vrlo mali broj nosioca doprinosi struji baze I_B .

Zbog toga je magnituda struje baze reda veličine mikroampera (μA) za razliku od emitorskih i kolektorskih struja (I_E, I_C) koje su reda veličine miliampera.

Dakle bitno veći broj većinskih nosioca će difundirati kroz spoj baza-kolektor te pridonjeti struji I_C nego što će doprinjeti struji I_B .

Na tranzistor sa prethodne slike možemo primjeniti 1. Kirchhoffov zakon:

$$(1) I_E = I_C + I_B$$

Struja emitera I_E je suma struja kolektora I_C i struje baze I_B .

Elektronički Elementi i Sklopovi

Kolektorska struja I_C sastoji se od dvije komponente:

- struje većinskih nosioca naboja $I_{C_{majority}}$
- struje manjinskih nosioca naboja $I_{CO_{minority}}$

Struja manjinskih nosioca naboja I_{CO} je struja koja teče kroz kolektor kada je uklonjen napon emiter baza (emiter u otvorenom krugu)

Ukupna struja kolektora jest:

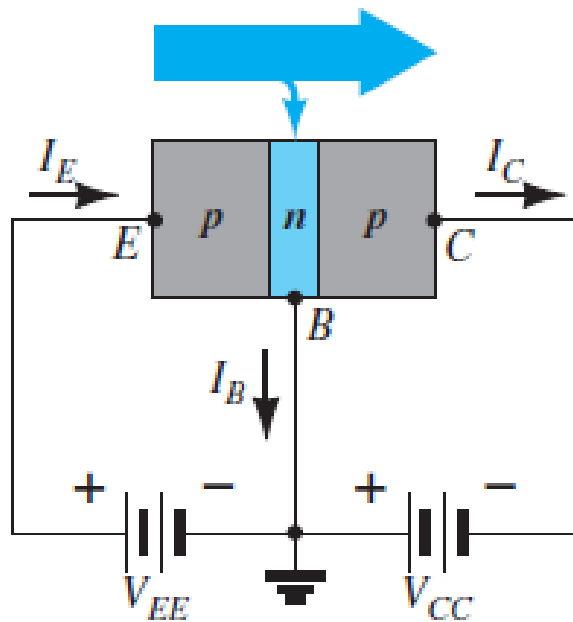
$$(2) I_C = I_{C_{majority}} + I_{CO_{minority}}$$

Struja $I_{CO_{minority}}$ je reda veličine mikroampera (ili nanoampera) te je slična reverznoj struji zasićenja I_S kod poluvodičke diode.

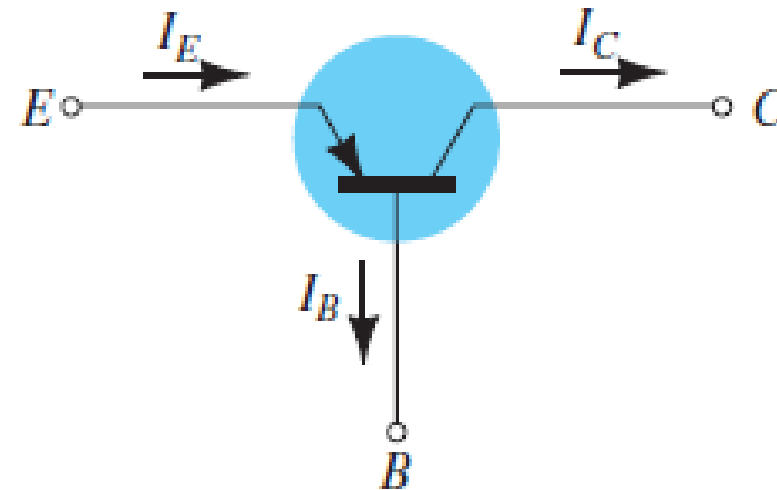
Slično kao i kod poluvodičke diode, struja I_{CO} je ovisna o temperaturi te je treba uzeti u obzir kada se dizajniraju sklopovi koji trebaju funkcionirati za široki raspon temperatura.

Elektronički Elementi i Sklopovi

PNP tranzistor u konfiguraciji zajedničke baze sa označenim konvencionalnim smjerovima napona i struja:

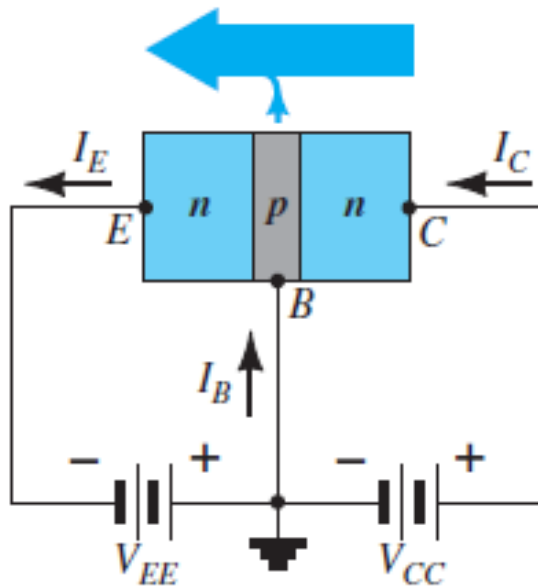
PNP tranzistor u spoju zajedničke baze

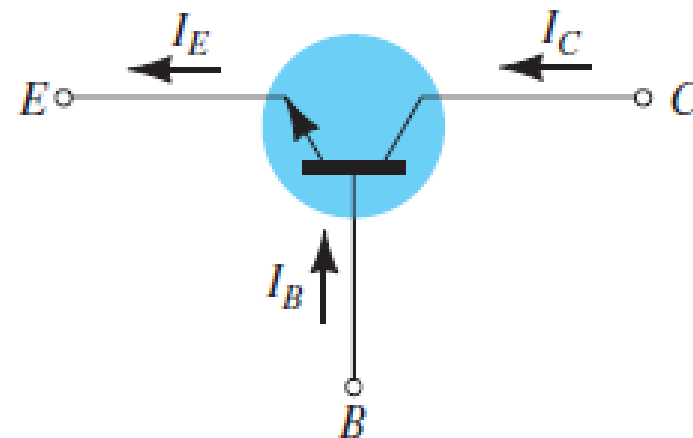
Simbol PNP tranzistora i konvencionalni smjerovi struja

Elektronički Elementi i Sklopovi

NPN tranzistor u konfiguraciji zajedničke baze označenim konvencionalnim smjerovima napona i struja:

NPN tranzistor u spoju zajedničke baze

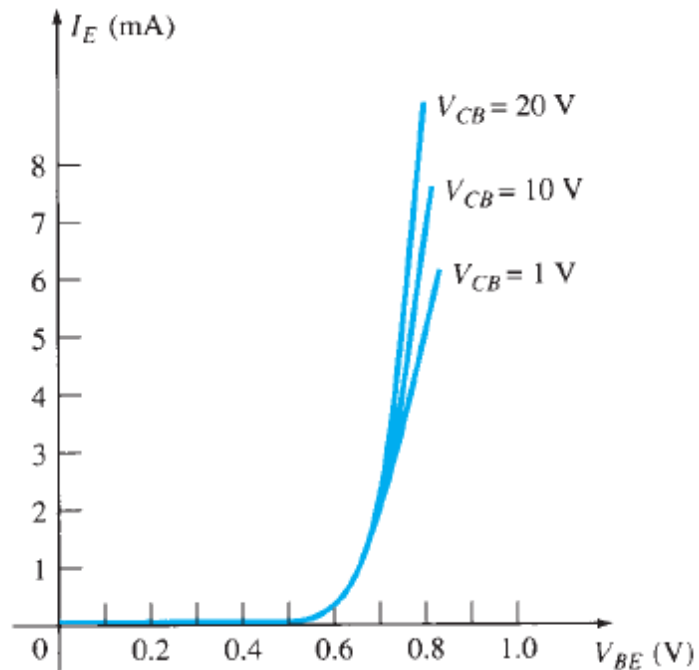

Simbol NPN tranzistora i konvencionalni smjerovi struja

Elektronički Elementi i Sklopovi

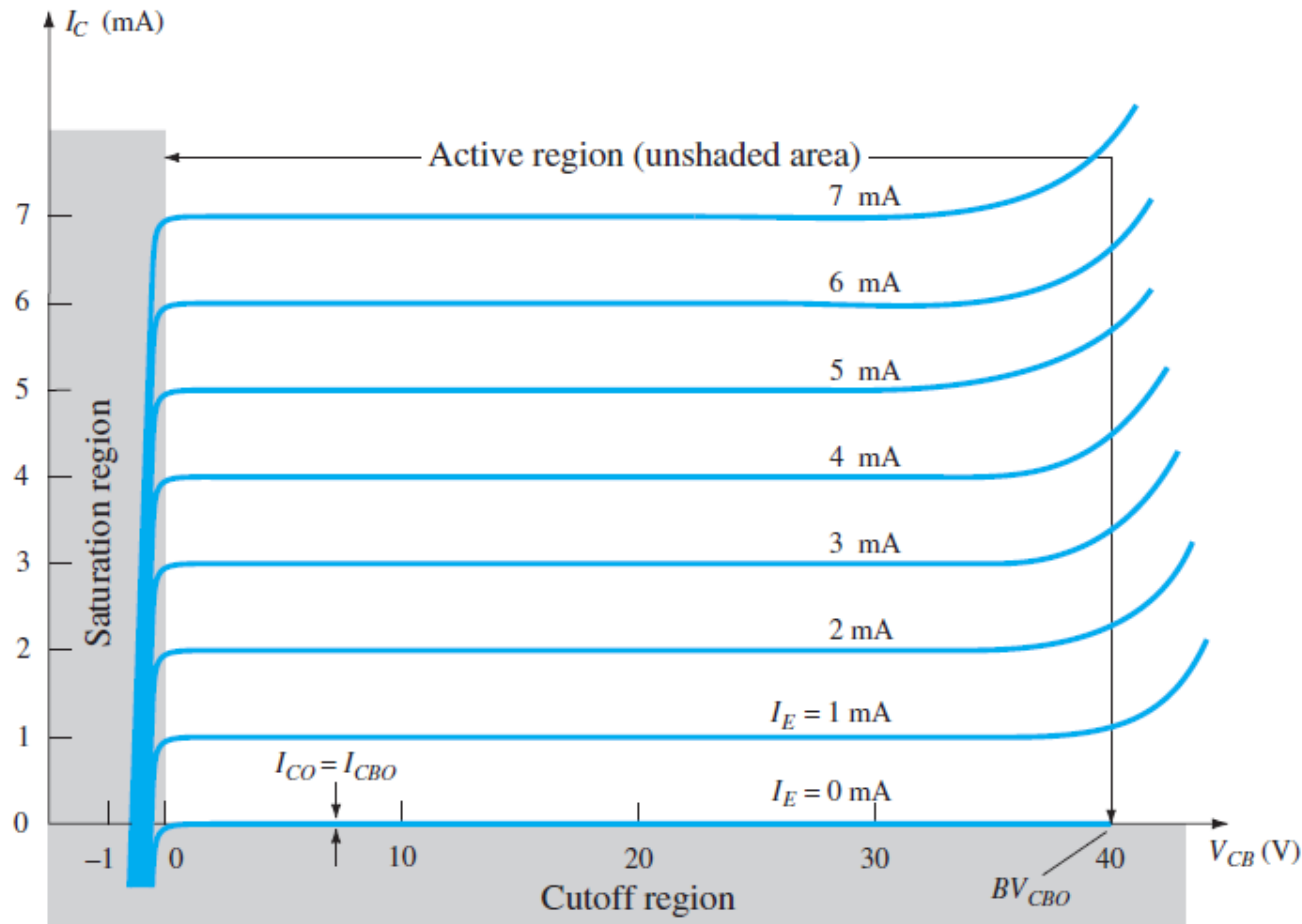

Da bi se u potpunosti opisao uređaj sa tri terminala kao što je tranzistor potrebne su dvije karakteristike: jedna ulazna strujno naponska karakteristika i jedna izlazna strujno naponska karakteristika.

Ulazna karakteristika za spoj zajedničke baze opisuje ovisnost struje emitera I_E o naponu baza emiter V_{BE} .

Elektronički Elementi i Sklopovi

Izlazna strujno naponska karakteristika opisuje ovisnost kolektorske struje I_C (izlazni parametar) o naponu V_{CB} (izlazni parametar)

Na slici je izlazna strujno-naponska karakteristika za spoj zajedničke baze.

Na izlaznoj karakteristici vide se tri područja rada tranzistora:

- aktivno područje
- područje saturacije
- cutoff područje

Elektronički Elementi i Sklopovi

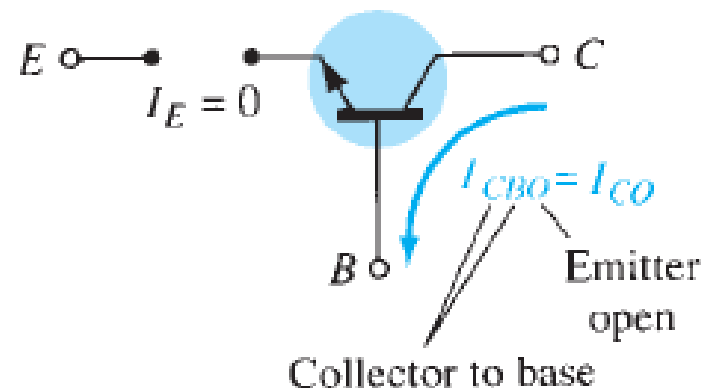

Aktivno područje je područje u kojem tranzistor koristimo kao linearno pojačalo:

U aktivnom području spoja zajedničke baze, spoj emiter baza je propusno polariziran a spoj kolektor baza je nepropusno polariziran.

Za spoj zajedničke baze, naponi spojeva emiter-baza i baza-kolektor su ujedno i konvencionalni naponi označeni na prethodnim slajdovima.

Na izlaznoj karakteristici, kada je struja emitera $I_E = 0$, struja kolektora I_C je reverzna struja zasićenja I_{CO} .

Elektronički Elementi i Sklopovi

Na većini specifikacija proizvođača, reverzna struja zasićenja u spoju zajedničke baze I_{CO} se označava još i I_{CBO} .

Zbog tehnologije konstrukcije tranzistora struja I_{CBO} se može zanemariti za većinu tranzistora male i srednje snage.

Za tranzistore velike snage struja I_{CBO} je u mikroamperskom području.

Slično kao i kod diode struja I_{CBO} je ovisna o temperaturi.

Na višim temperaturama za tranzistore velike snage treba uzeti u obzir i struju I_{CBO} .

Elektronički Elementi i Sklopovi

Na izlaznoj strujno naponskoj karakteristici treba primjetiti da kako struja kolektora I_C raste ona postaje približno jednaka struji emitera I_E .

Također, treba primjetiti da je uticaj napona V_{CB} na struju kolektora u aktivnom području gotovo zanemariv.

Iz izlazne strujno naponske karakteristike može se zaključiti da za tranzistor u aktivnom području u prvoj aproksimaciji vrijedi:

$$(3) I_C \cong I_E$$

Cutoff regija je regija za koju je struja kolektora $I_C = 0$.

U cutoff regiji, PN spojevi baza-emiter i baza-kolektor su reverzno polarizirani.

Regija saturacije je regija u lijevom dijelu izlazne strujno naponske karakteristike kada je $V_{CB} \approx 0$.

Elektronički Elementi i Sklopovi

U saturacijskoj regiji izlazna strujna karakteristika tranzistora se dramatično mijenja.

U saturacijskoj regiji PN spojevi emiter-baza i kolektor baza su propusno polarizirani.

Treba primjetiti eksponencijalni porast kolektorske struje I_C sa porastom napona kolektor-baza V_{CB} .

Na ulaznoj karakteristici možemo vidjeti da kako se povećava napon V_{CB} da se emiterska struja I_E povećava eksponencijalno, gotovo identično kao kod poluvodičke diode.

To znači da jednom kad je tranzistor uključen (u aktivnom području) da je napon na spoju emiter-baza jednak:

$$(3) V_{BE} \cong 0.7V$$

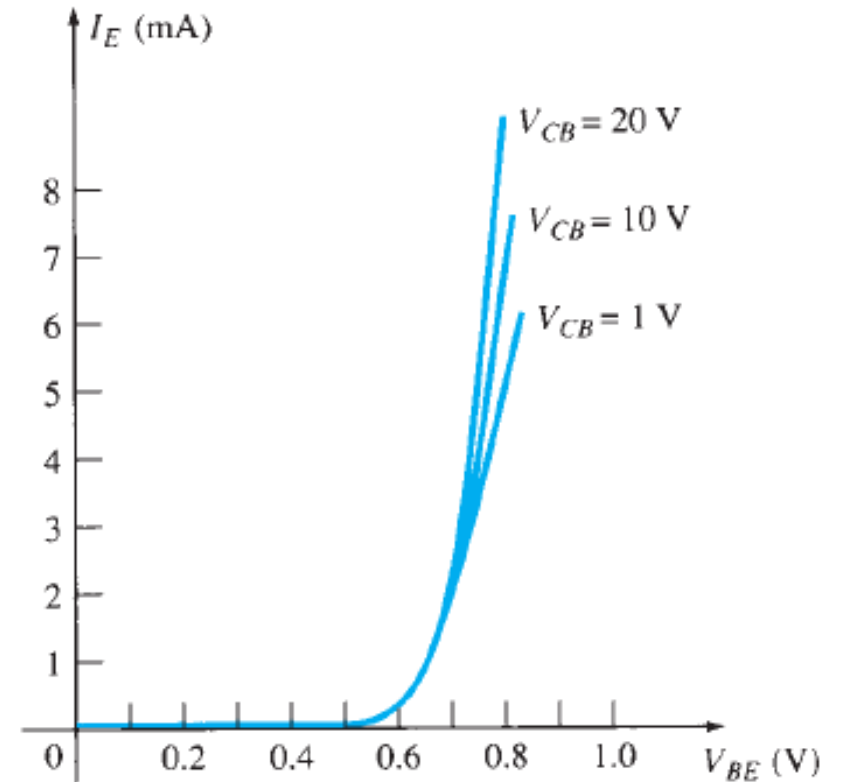
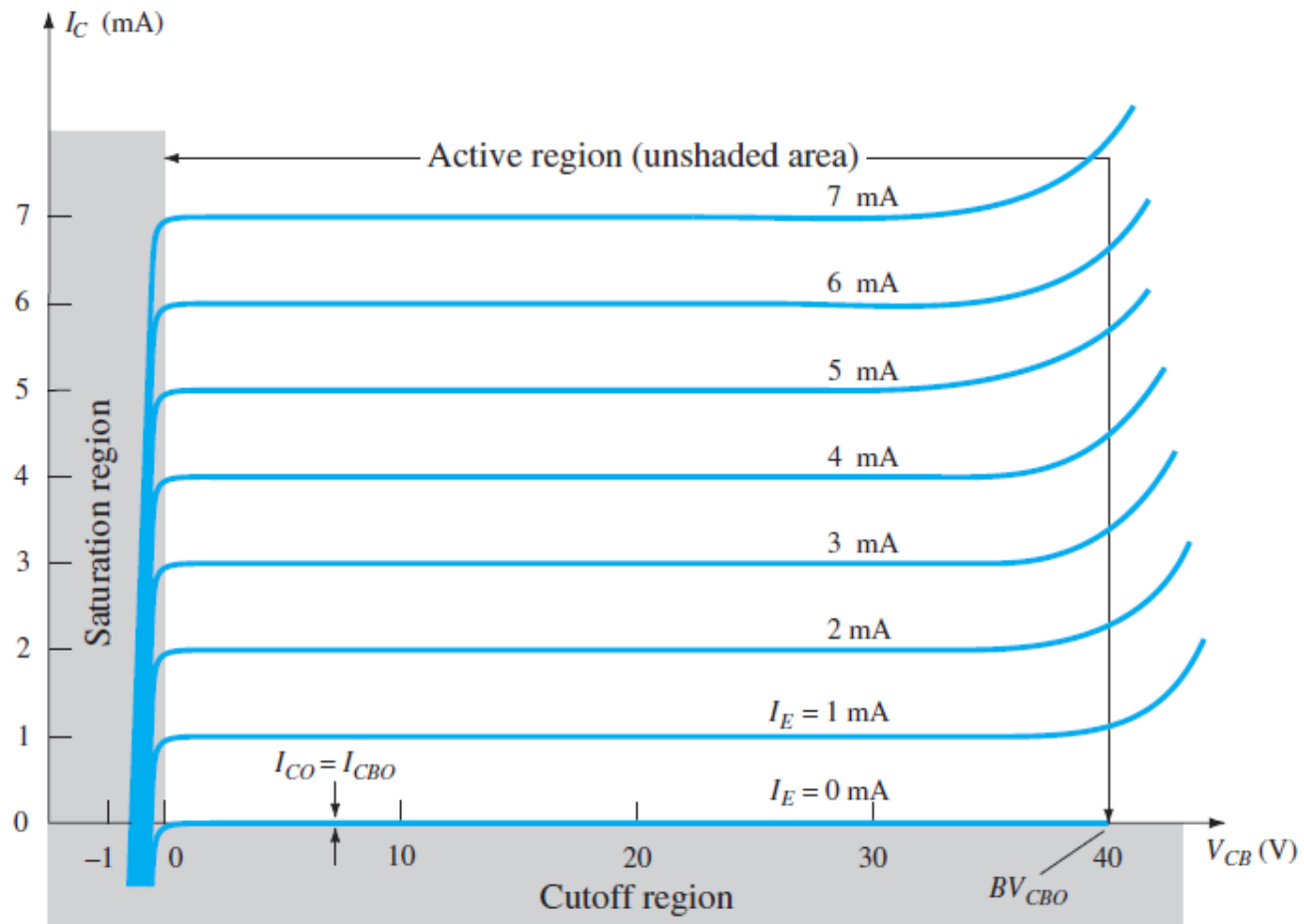
Elektronički Elementi i Sklopovi

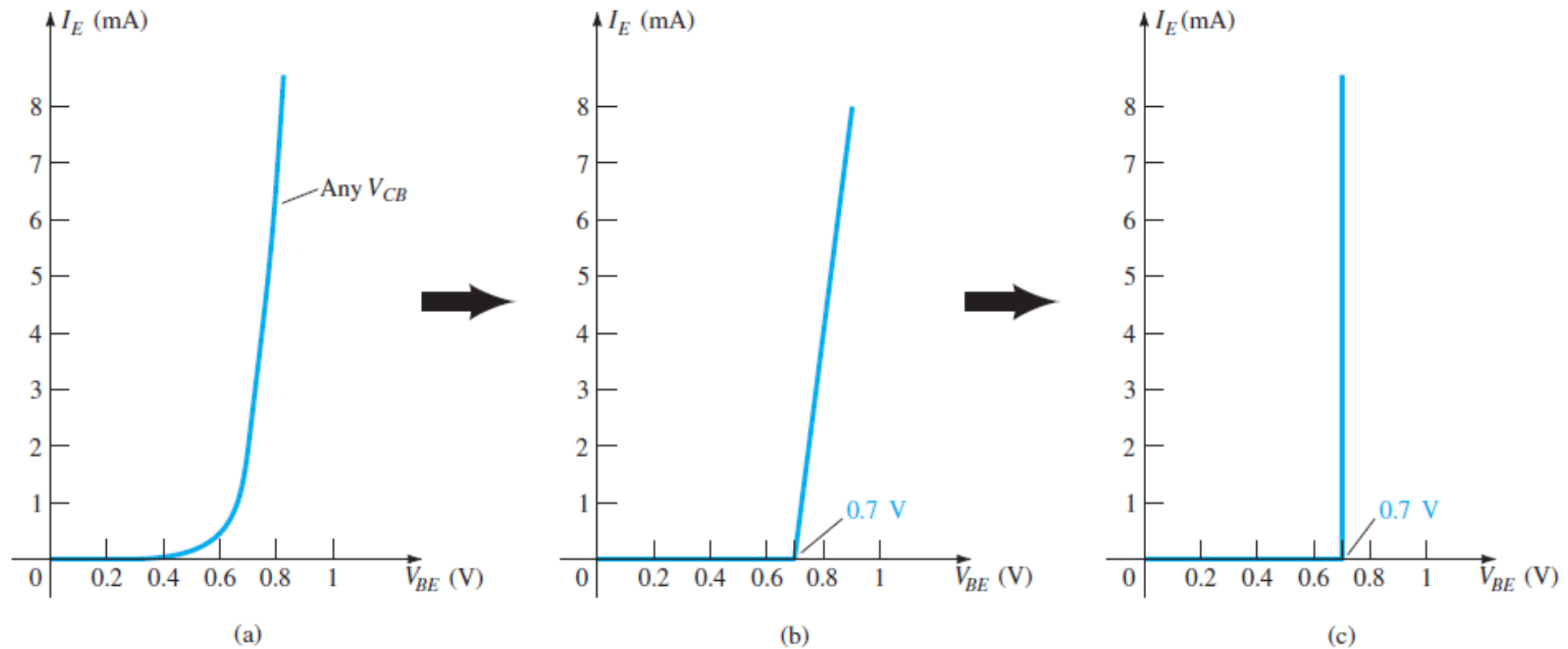
PRIMJER 1. Koristeći karakteristike na slici treba pronaći:

- (a) Struju kolektora ako je $I_E = 3 \text{ mA}$ i $V_{CB} = 10 \text{ V}$
- (b) Struju kolektora ako je $I_E = 3 \text{ mA}$ a napon kolektor-baza se smanji na $V_{CB} = 2 \text{ V}$
- (c) Napon baza-emitter V_{BE} ako je $I_C = 4 \text{ mA}$ i $V_{CB} = 20 \text{ V}$
- (d) Ponoviti (c) koristeći nadomjesni model idealne diode za spoj emiter-baza

Elektronički Elementi i Sklopovi

Elektronički Elementi i Sklopovi

Elektronički Elementi i Sklopovi

Rješenje:

(a) sa izlazne karakteristike je vidljivo da $I_C \cong I_E = 3 \text{ mA}$

(b) efekt promjene napona V_{CB} je zanemariv te je struja kolektora I_C još uvijek $I_C = 3 \text{ mA}$

(c) sa izlazne karakteristike vidimo da je $I_C \cong I_E = 4 \text{ mA}$. Sa ulazne karakteristike vidi se da je $V_{BE} \cong 0.74 \text{ V}$

(d) opet imamo da je $I_C \cong I_E = 4 \text{ mA}$. Međutim, zbog modela idealne diode $V_{BE} = 0.7 \text{ V}$ za bilo koji nivo struje emitera I_E .

Elektronički Elementi i Sklopovi

U DC režimu rada može se definirati faktor pojačanja α tranzistora u spoju zajedničke baze:

$$(4) \alpha_{dc} = \frac{I_C}{I_E}$$

gdje su I_C i I_E nivoi struja u DC radnoj točki tranzistora. Iako bi se iz izlazne karakteristike dalo zaključiti da je $\alpha = 1$, u praksi je $0.9 < \alpha < 0.998$.

Budući da se veličina α odnosi na većinske nosioce, možemo pisati:

$$(5) I_C = \alpha I_E + I_{CBO}$$

Parametar α može se definirati i za AC režim rada tranzistora:

$$(6) \alpha_{ac} = \left. \frac{\Delta I_C}{\Delta I_E} \right|_{V_{CB} = const.}$$

AC vrijednost α se naziva još i *faktor pojačanja za spoj zajedničke baze* u kratkom spoju.

Elektronički Elementi i Sklopovi

Na izlaznoj karakteristici spoja zajedničke baze postoji još i regija proboja tranzistora.

Kako se povećava napon V_{CB} tako raste napon nepropusne polarizacije spoja kolektor-baza. Kod dovoljno velikog napona V_{CB} može doći do lavinskog proboja koji rezultira u dramatičnom povećanju struje kolektora I_C .

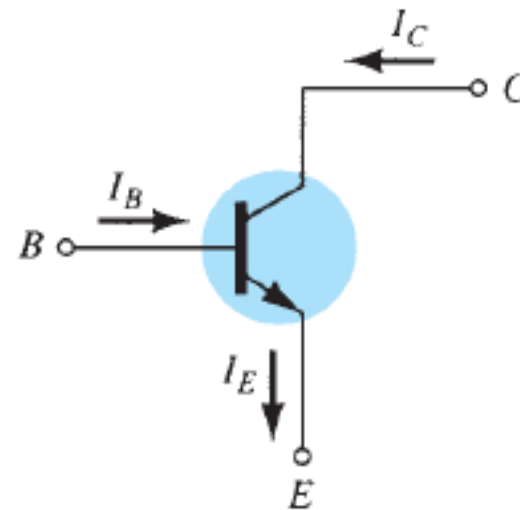
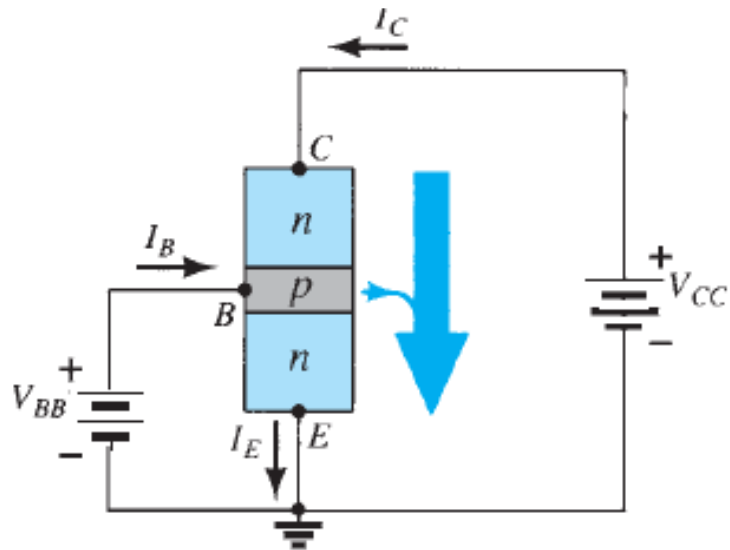
Najveći dozvoljeni napon nepropusne polarizacije spoja kolektor-baza V_{CB} se obično označava oznakom PV_{CBO} ili $V_{(BR)CBO}$.

Treba imati u vidu da probojni napon V_{CB} označen na izlaznoj strujno-naponskoj karakteristici vrijedi samo za kofiguraciju zajedničke baze.

Elektronički Elementi i Sklopovi

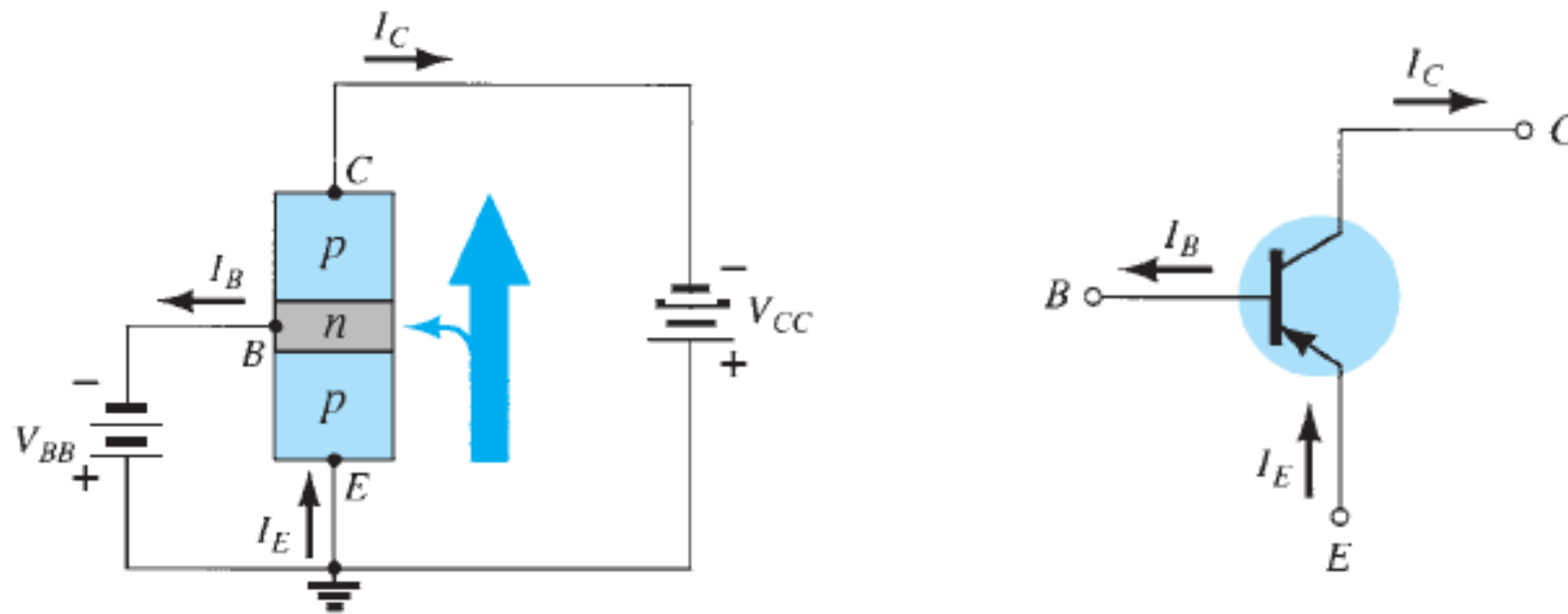
Najčešća konfiguracija tranzistora je spoj zajedničkog emitera gdje je emiter zajednička elektroda:

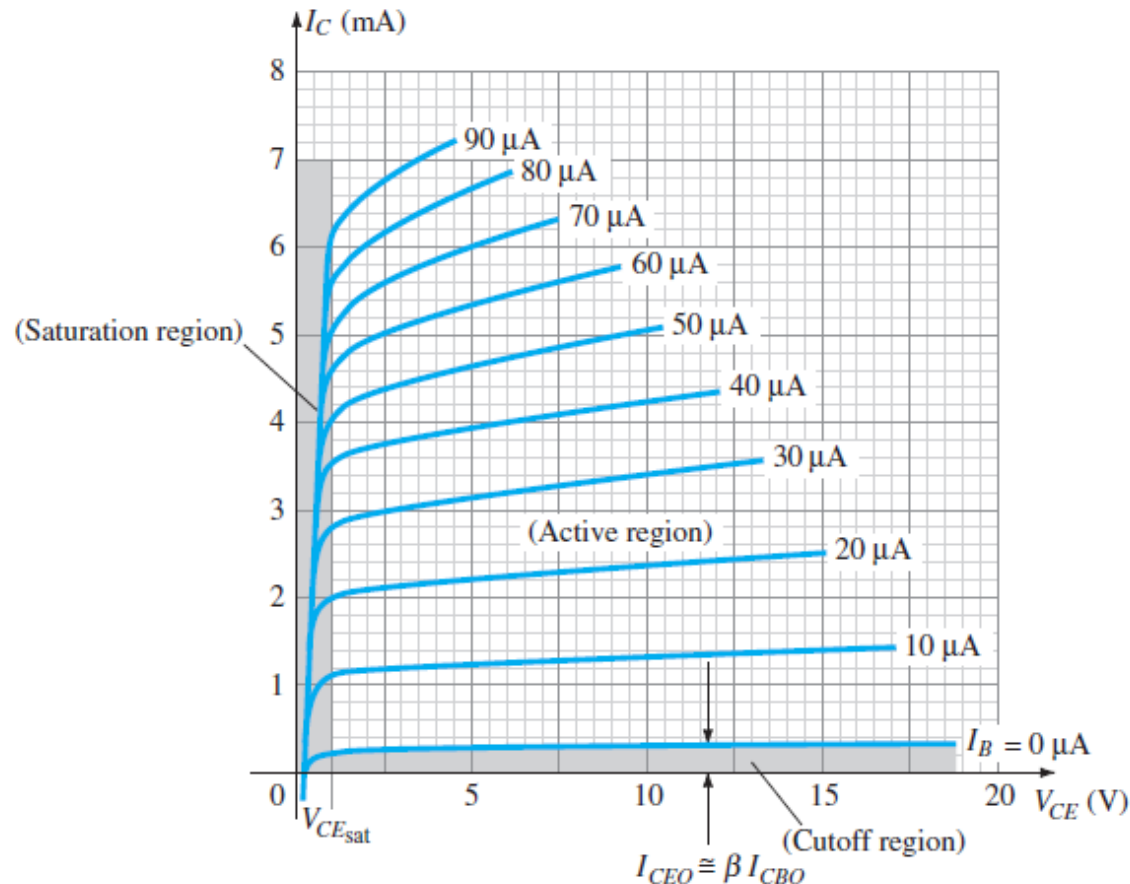
Konvencionalni smjerovi struja i polariteti napajanja za NPN tranzistor u spoju zajedničkog emitera

Elektronički Elementi i Sklopovi

Konvencionalni smjerovi struja i polariteti napajanja za PNP tranzistor u spoju zajedničkog emitera

Elektronički Elementi i Sklopovi

Izlazna strujno naponska karakteristika tranzistora u spoju zajedničkog emitera.

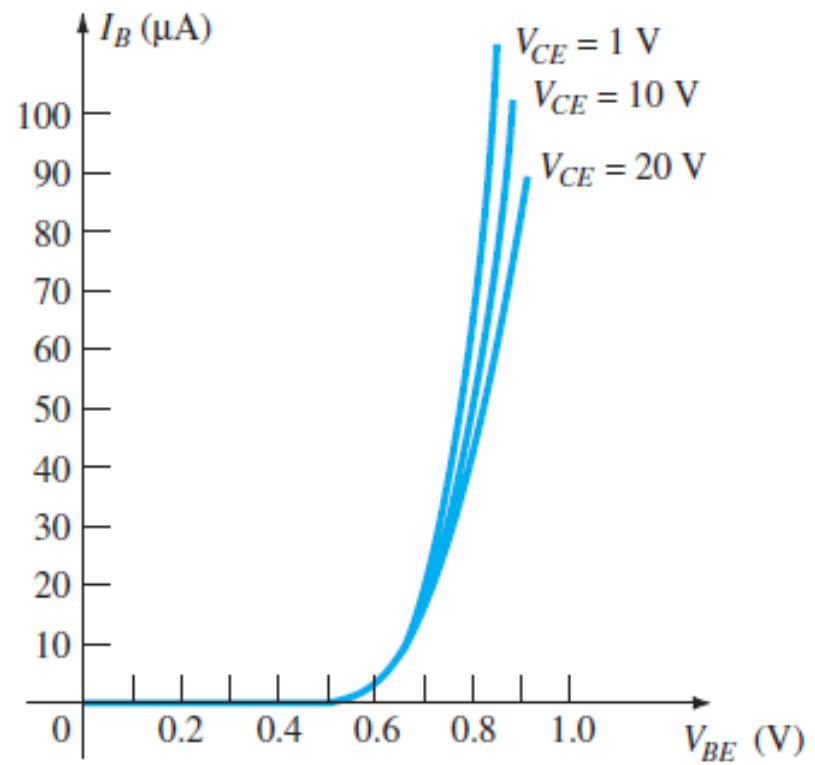
Za razliku od spoja zajedničke baze, izlazna karakteristika je ovisnost struje kolektora I_C o naponu kolektor-emiter V_{CE} za fiksnu vrijednost struje baze I_B .

Magnituda struje baze I_B je u mikroamperima dok je magnituda struje kolektora I_C izražena u miliamperima.

Izlazna karakteristika također ima veći nagib u aktivnoj regiji nego kod spoja zajedničke baze.

Elektronički Elementi i Sklopovi

Ulazna strujno naponska karakteristika tranzistora u spoju zajedničke baze.

Elektronički Elementi i Sklopovi

Za spoj zajedničkog emitera vrijede iste relacije kao i za spoj zajedničke baze:

$$(7) I_E = I_C + I_B$$

Također vrijedi kao i za spoj zajedničke baze:

$$(8) I_C = \alpha I_E$$

Cutoff regija tranzistora u spoju zajedničkog emitera nije tako dobro definirana kao kod spoja zajedničke baze. Iz izlazne karakteristike spoja zajedničkog emitera vidi se da kada je struja $I_B = 0$, struja kolektora I_C nije jednaka 0!

Uvrštavajući jednadžbu (7) u (5) može se dobiti:

$$(9) I_C = \alpha(I_C + I_B) + I_{CBO}$$

Elektronički Elementi i Sklopovi

Jednadžba (9) može se napisati kao:

$$(10) I_C = \frac{\alpha I_B}{1-\alpha} + \frac{I_{CBO}}{1-\alpha}$$

Ako u (10) uvrstimo da je $I_B = 0A$ te ako koristimo tipičnu vrijednost $\alpha = 0.996$ dobije se:

$$(11) I_C = \frac{\alpha(0 A)}{1-\alpha} + \frac{I_{CBO}}{1-\alpha} = \frac{I_{CBO}}{1-\alpha} = \frac{I_{CBO}}{1-0.996} = \frac{I_{CBO}}{0.04} = 250 I_{CBO}$$

Kada bi struja I_{CBO} bila $1 \mu A$ tada bi struja kolektora bila $0.25 mA$.

Struju kolektora I_C koja teče kroz kolektor pri struji baze $I_B = 0A$ označavamo sa I_{CEO} :

$$(12) I_{CEO} = \frac{I_{CBO}}{1-\alpha} \Big|_{I_B=0 \mu A}$$

Elektronički Elementi i Sklopovi
